

УДК 81'367.623:[811.161.3+811.111]

АД'ЕКТЫЎНЫЯ НАМІНАЦЫІ ФІЗІЧНЫХ УЛАСЦІВАСЦЕЙ І СТАНАЎ ЧАЛАВЕКА (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ)

В. А. Мусіенка,

кандыдат філалагічных навук,
выкладчык кафедры замежных моў
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка

UDC 81'367.623:[811.161.3+811.111]

ADJECTIVAL NOMINATIONS OF PHYSICAL PROPERTIES AND STATES OF A HUMAN (ON THE MATERIAL OF BELARUSIAN AND ENGLISH)

V. Musiyenka,

PhD in Philology, Teacher of the Department
of Foreign Languages,
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 18.04.23.

Received on 18.04.23.

У артыкуле разглядаюцца другасныя намінацыі фізічных уласцівасцей і станаў чалавека ў беларускай і англійскай мовах. Выяўляюцца агульныя і спецыфічныя рысы такіх намінацый. Акрэсліваюцца семантычныя мадэлі, па якіх утвараюцца метафарычныя лексіка-семантычныя варыянты. Устанаўліваецца тэматычная суднесенасць кампанентаў зыходнай донаравай і рэцыпіентнай сфер.

Ключавыя словы: беларуская мова, англійская мова, прыметнік, семантыка, метафара, другасная намінацыя, мадэль, семантычная дэрывацыя.

The article considers the secondary nominations of physical properties and states of a human in Belarusian and English. It reveals the common and specific features of such nominations. It points out the semantic models that are the base for creating metaphorical lexical-semantic variants. It establishes the thematic correlation of the components of initial donor and recipient spheres.

Keywords: Belarusian, English, adjective, semantics, metaphor, secondary nomination, model, semantic derivation.

Абзначэнні асобы займаюць важнае месца ў сістэме мовы. Гэта натуральна, паколькі чалавек утварае адну з цэнтральных сістэм аб'ектыўнай рэчаіснасці. Мова, з'яўляючыся прадуктам чалавечага мыслення і пазнання, у сваю чаргу накіравана на адлюстраванне аб'ектыўнай рэчаіснасці, і таму ў ёй знаходзяць сваё апасродкаванае выяўленне веды чалавека аб навакольным свеце, у прыватнасці веды аб самім чалавеку.

Як адзначаюць даследчыкі, найменні асобы характарызуюцца «семантычнай дваістасцю, якая ўзнікае з прычыны таго, што дадзеныя імёны ўстойліва асацыююцца з дзеяннямі, учынкамі, паводзінамі іх носьбітаў, адлюстроўваюць у сваім значэнні розныя бакі чалавечага быцця» [1].

Прыметы намінацый фізічных уласцівасцей і станаў чалавека даследуюцца ў радзе навуковых работ разам з іншымі тэматычнымі групамі знешніх і ўнутраных якасцей чалавека: «вобраз чалавека», «прыродна-фізічныя якасці чалавека», «разумовыя здольнасці чалавека», «нацыянальная прыналежнасць чалавека», «маральныя якасці чалавека», «эмацыянальныя станы чалавека» і інш. [2–7].

Часцей за ўсё цела чалавека і яго часткі (саматызмы) становяцца крыніцай для метафарычных пераносаў на разумовую ці псіхічную дзейнасць пры апісанні ментальных функцый. Асобная ўвага надаецца зроку, вушам, якія актуалізуюць семантычныя сувязі ў тых галінах, якія з'яўляюцца найбольш важнымі для жыццядзейнасці чалавека. Указаныя пераносы адбываюцца ў адпаведнасці з формай, функцыямі і тапаграфіяй прадмета, яго паверхняй і ўзаемным размяшчэннем асобных частак цела. Распаўсюджанымі з'яўляюцца прыметнікі са значэннем фізічнага здароўя чалавека ці яго хваробы (здоровы, нездоровы, хворы, балючы).

У сэнсавай структуры ад'ектыўнай пары *здоровы* – *healthy* актуалізаваліся агульныя другасныя

ментальныя ЛСВ 'разважлівы, разумны', 'with attitude showing good sense' – 'які ставіцца да чаго-небудзь з цвярозым розумам; разважлівы': *здоровыя творчыя думкі; здаровыя, цікавыя думкі; a refreshingly healthy attitude to work – асвятляльна здаровае [разважлівае] стаўленне да працы; a healthy mind in a healthy body – здаровы розум у здаровым целе.*

У беларускім ад'ектыве *хворы* ўтварыліся два другасныя 'растрывожаны, неспакойны', 'ненатуральны, ненармальны, празмерны': *хворая душа і сэрца; хворыя думкі; хворыя, глухія да крытыкі людзі; хворае ўяўленне.* У англійскім адпаведніку *sick* 'хворы' ўтварыўся другасны ЛСВ зусім іншай семантыкі: 'having something unpleasant such as death or misfortune as its subject and dealing with it in an offensive way (especially of humour)' – 'які па-дурному жартуе, не клапаціцца пра пачуцці іншых': *a sick joke – хворы [дурны] жарт.*

У наступных ад'ектыўных парах *нездоровы* – *unhealthy* і *балючы* – *rainful* утварыліся падобныя другасныя ментальныя ЛСВ 'шкодны ў грамадскіх і маральных адносінах', 'які прычыняе душэўныя хваляванні, неспакой', 'які непрыемны або які цяжка ажыццяўляць (пра ментальны працэс)', 'not sensible or well balanced (of a person's attitude or behaviour)' – 'неразумны або дрэнна збалансаваны (пра адносіны або паводзіны чалавека)', 'causing you to feel upset or embarrassed' – 'які прымушае адчуваць засмучаным або збянтэжаным', 'unpleasant or difficult to do' – 'які непрыемны або які цяжка рабіць': *нездаровая цікаўнасць; балючыя, хворыя думкі; балючы працэс усвойвання граматы; an unhealthy obsession with fast cars – нездаровая апантанасць хуткімі аўтамабілямі; an unhealthy obsession with secrecy – нездаровая апантанасць сакрэтнасцю; an unhealthy interest in violence and fires – нездаровая цікавасць да гвалту і пажараў; unhealthy examples for the young – нездаровыя прыклады для маладых;*

а *painful experience / memory* – балючы вопыт / успамін; а *long and painful process* – доўгі і балючы працэс; *painful thoughts* – балючыя думкі.

У сэнсавай структуры ад'ектыўнай пары *цвярозы* – *sober* актуалізаваліся падобныя другасныя ментальныя ЛСВ 'разважлівы, сур'ёзны, якому не характэрны летуценнасць, фантазёрства', 'serious, sensible' – 'сур'ёзны, разважлівы': *цвярозая развага*; *цвярозыя думкі*; *sober and realistic people* – *цвярозыя і рэалістычныя людзі*; а *sober view of life* – *цвярозы погляд на жыццё*.

У зыходнай семантычнай сферы могуць фіксавацца ЛСВ, у якіх выражаецца дрэнны псіхічны стан чалавека, хвароба. Так, у ад'ектывах *шалёны*, *ашалелы* ўтварыліся другасныя ментальныя ЛСВ 'які страціў разважлівасць, цвярозы розум', 'нечаканы, незвычайны, неверагодны', 'свавольны, дураслівы', 'раз'юшаны, узлаваны': *шалёная думка*; *ашалелая думка*. У англійскім адпаведніку *rabid* 'ашалелы' актуалізаваўся ЛСВ 'having a fanatical support of or belief in something' – 'які фанатычна адданы якім-небудзь ідэям, перакананням': *rabid nationalist groups* – *шалёныя нацыяналістычныя групы*; *rabid fans* – *шалёныя фанаты*.

У ад'ектыўнай пары *ліхаманкавы* – *feverish* утварыліся тоесныя другасныя ЛСВ 'які выяўляе нервовае ўзбуджэнне, вельмі ўсхваляваны', 'excited, restless, or uncontrolled' – 'узбуджаны, неспакойны або некантралюемы': *ліхаманкавыя думкі*; *ліхаманкавая работа думкі*; *restless, feverish thoughts* – *неспакойныя, ліхаманкавыя думкі*.

У наступных беларускім і англійскім ад'ектывах *вар'яцкі* – *mad (insane, crazy)* утварыліся прыблізна падобныя другасныя ментальныя ЛСВ 'неразумны, дзікі', 'extremely foolish; not sensible (of behaviour or an idea)' – 'надзвычай дурны, неразумны (пра паводзіны або ідэю)', 'extremely foolish; irrational' – 'надзвычай дурны; ірацыянальны', 'foolish' – 'дурны', 'extremely enthusiast' – 'надзвычай захоплены (пра ментальную апантанасць)', 'very enthusiastic about someone or something' – 'вельмі захоплены кімсьці або чымсьці': *вар'яцкія думкі*; а *mad idea* – *вар'яцкая ідэя*; *unhappy mad thoughts* – *няшчасныя вар'яцкія думкі*; а *insane desire* – *вар'яцкае [=надзвычай дурное] жаданне*; *crazy hope* – *вар'яцкае [=дурное] спадзяванне*; *crazy thoughts* – *вар'яцкія [=дурныя] думкі*; а *crazy lover* – *вар'яцкі [=які губляю галаву] палюбоўнік*; а *football-crazy bunch of boys* – *вар'яцкая [=дурная] па футболе куча хлопцаў*; *to be mad about football* – *быць вар'яцкім [=губляць галаву] ад футбола*.

Распаўсюджанай з'яўляецца семантычная мадэль «які мае парушэнні ў арганізме чалавека → ментальна абмежаваны». У гэту групу ўключаюцца ад'ектывы, першасныя ЛСВ якіх паказваюць на дэфекты зроку, а таксама адхіленні ў будове асобных частак чалавека (вухэй, ілба, скуры і інш.).

У беларускім і англійскім ад'ектывах *сляпы* – *blind* актуалізаваліся некалькі тоесных другасных ментальных ЛСВ 'які не заўважае, не разумее таго, што адбываецца навокал', 'які дзейнічае, не ўсведамляючы сваіх учынкаў, не раздумваючы', 'які не мае разумных падстаў; безразважны', 'lacking perception, awareness, or judgement' – 'якому не хапае ўспрымання, усвядомленасці або разважлівасці', 'behaving in an unreasonable way' – 'які паводзіць сябе неразумна', 'not controlled by reason' – 'які не кіруецца розумам': *сляпыя закаханыя людзі*; *Сляпы ад злосці*; *сляпая недарэчная рэўнасць*; *blind to his faults* –

сляпы [=не здольны ўспрыняць] да сваіх памылак; *to be blind to the realities* – *быць сляпым [=неўсвядомленым] да рэалій*; *to be blind to suffering* – *быць сляпым да пакутаў*.

Толькі ў беларускім адпаведніку *сляпы* ўтварыўся другасны ментальны ЛСВ 'цёмны, неаддукаваны': *сляпы, цёмны раб*; *сляпыя да навукі дзеці*.

У беларускім і англійскім ад'ектывах *блізарукі* – *short-sighted* актуалізаваліся тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ 'няздольны ахапіць з'яву з усіх бакоў; недальнабачны', 'lacking imagination or foresight' – 'якому не хапае ўяўлення і прадбачлівасці': *блізарукія палітыкі*; *блізарукае, апалітычнае стаўленне*; а *short-sighted policy* – *блізарукая [=недальнабачная] палітыка*; *short-sighted decision* – *блізарукае [=недальнабачнае] рашэнне*.

У беларускіх прыметніках *лапавухі*, *аблавухі* актуалізаваліся метафарычныя значэнні, якія ўказваюць на някемлівасць, неспешлівасць, няспрытнасць чалавека: *лапавухі дурань*; *аблавухая лярва*; *аблавухая няздара*. Англійскія адпаведнікі *flap-eared* 'лапавухі', *lop-eared* 'аблавухі' такіх метафарычных ментальных значэнняў не ўтварылі.

Беларускі ад'ектыў *галавасты* ўтварыў другасны ментальны ЛСВ 'разумны, здольны глыбока мысліць': *галавасты мужык*; *галавасты хлопец*. Англійскі адпаведнік *big-headed* 'галавасты' актуалізаваў нятоесны другасны ментальны ЛСВ 'conceited or arrogant' – 'пахлівы або ганарысты': *to get too big-headed* – *станавіцца занадта галавастым [=самаўзвялічваць свае інтэлектуальныя здольнасці і навуковыя заслугі]*.

Беларускі прыметнік *безгаловы* актуалізаваў другасны ментальны ЛСВ 'пра чалавека з невялікімі разумовымі здольнасцямі; няўважлівы, рассеяны': *безгаловы дурань*; *безгаловыя кіраўнікі*; *безгаловыя губляюць, а разумныя знаходзяць*. Англійскі адпаведнік *headless* 'безгаловы' другаснага ментальнага ЛСВ не актуалізаваў.

У наступным беларускім і англійскім ад'ектывах *бязмозгі* – *brainless* актуалізаваліся тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ 'дурны, бесталковы', 'stupid; not able to think or talk in an intelligent way' – 'дурны; які не ў стане думаць ці гаварыць разумна': *бязмозгі чалавек*; а *brainless moron* – *бязмозгі крэцін*; *brainless bores* – *бязмозгія зануды*; а *bit brainless person* – *крыху бязмозгі чалавек*.

У беларускім і англійскім ад'ектывах *таўстаскурны* – *thick-skinned* актуалізаваліся прыблізна падобныя ЛСВ 'які не здольны адчуць, успрыняць што-небудзь; нячулы, неспагадлівы (пра чалавека)', 'insensitive to criticism or insults; not easily upset by criticism or unpleasantness' – 'неадчувальны да крытыкі або абразы; якога цяжка засмуціць крытыкай або непрыемнасцю': *таўстаскурныя крытыкі*; *таўстаскурны да бязмежнасці чалавек*; *too thick-skinned to be offended* – *занадта таўстаскурны, каб пакрыўдзіцца*; *to be pretty thick-skinned to be an MP* – *быць даволі таўстаскурным, каб быць дэпутатам*.

У беларускай і англійскай мовах у ад'ектывах *бесхрыбетны* – *spineless* утварыліся тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ 'які мае няцвёрды характар; няўстойлівы, беспрынцыповы', 'weak and purposeless' – 'слабы і бязмэтны': *безаблічныя, бесхрыбетныя людзі*; *бесхрыбетны філосаф*; а *spineless coward* – *бесхрыбетны баязлівец*; а *spineless man* – *бесхрыбетны чалавек*.

У гэту ж падгрупу можна ўключыць антанімічныя ад'ектывы *чысты* і *брудны*, другасныя ЛСВ якіх

размяркоўваюцца па дзвюх канататыўна процілеглых групах.

У ад'ектыўнай пары *чысты* – *clean* засведчаны тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ 'высокамаральны, узвышаны', 'morally pure; virtuous' – 'маральна чысты; дабрадзейны': **чыстыя думкі; справядлівыя, сумленныя, чыстыя душой, думкамі, памкненні; *clean thoughts* – чыстыя думкі.**

У беларускім і англійскім ад'ектывах *брудны* – *dirty (filthy)* актуалізавалася некалькі тоесных другасных ментальных ЛСВ 'грубы, непрыстойны, агідны (пра думкі, жарты і пад.)', 'які выклікае маральную агіду (пра грамадскую думку)', 'disgusting; rude (about jokes)' – 'агідны; непрыстойны (пра жарты)', 'contemptible; dishonest; dishonourable' – 'нікчэмны; несумленны; ганебны': **брудная лаянка; брудныя, карыслівыя думкі і дзеянні; брудны чалавек; брудная справа; *dirty thoughts* – брудныя думкі; а *dirty rat* – брудны пацук; а *stream of dirty jokes* – патока брудных жартаў; а *reputation for dirty dealing* – рэпутацыя брудных здзелак; а *filthy liar* – брудны хлус; а *filthy mind* – брудны розум.**

Падабенства другасных ментальных ЛСВ назіраецца ў прыметніках ад'ектыўнай пары *бедны* – *poor* 'які мае недахоп у чым-небудзь, змяшчае ў сабе мала чаго-небудзь', 'deficient or lacking in' – 'які мае дэфіцыт або недахоп': **бедны на разумовую вынаходлівасць чалавек; бедны розум; бедны на розум; *poor general knowledge* – бедныя агульныя веды.**

У беларускай мове ў прыметніку *багаты* актуалізавалася другаснае ментальнае значэнне 'які адпавядае высокім патрабаванням, змяшчае ў сабе многа ўнутраных якасцей': **багаты слоўнікавы запас; багатыя думкі; багаты розум; багаты розумам чалавек.** Другое ментальнае значэнне 'які не адпавядае высокім патрабаванням' – энантыясемічнае: **багаты на задні розум чалавек; не вельмі багаты на розум чалавек.**

ЛІТАРАТУРА

1. *Купина, Н. А.* Коннотативность в семантической группе названий лица / Н. А. Купина, М. Ф. Скорнякова // Классы слов и их взаимодействие: межвузовский тематический сборник. – Свердловск, 1979. – С. 92–108.
2. *Булгучева, С. А.* Прилагательные нефизической характеристики человека в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. А. Булгучева. – Москва, 2004. – 207 л.
3. *Катермина, В. В.* Национально-культурная специфика образа человека (на материале русского и английского языков) : дис. ... д-ра. филол. наук : 10.02.19 / В. В. Катермина. – Волгоград, 2005. – 339 л.
4. *Лаврова, Л. В.* Лексико-семантические группы слов, характеризующих человека : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. В. Лаврова. – Саратов, 1984. – 225 л.
5. *Пучкова, А. В.* Семантика английских адъективных наименований в аспекте взаимодействия системных и функциональных характеристик : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. В. Пучкова. – Москва, 1984. – 203 л.
6. *Соловар, В. Н.* Номинации человека по внутренним параметрам (на материале казымского диалекта хантыйского языка) / В. Н. Соловар, Е. С. Молданова // Вестн. угроведения. Филология. – 2011. – № 3 (6). – С. 33–37.
7. *Хутова, Е. Р.* Сравнительно-сопоставительное исследование прилагательных моральной оценки человека в разнотемных языках: на материале русского, английского и кабардино-черкесского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е. Р. Хутова. – Нальчик, 2006. – 196 л.

Спецыфічным для англійскага адпаведніка *rich* 'багаты' аформіўся другасны ментальны ЛСВ 'false and not reasonable (about criticism)' – 'памылковы, неразумны (пра крытыку)': ***rich criticism* – багатая [=неразумная] крытыка.**

У прыметніках ад'ектыўнай пары *шустры* – *nimble* засведчаны падобныя другасныя ментальныя ЛСВ 'кемлівы; праворны', 'quick, clever, and acute in devising or understanding' – 'хуткі, разумны і праніклівы ў прыдуманні або разуменні': ***шустрая думка; кемны, шустры хлопец; шустры праныра; nimble wits* – шустрая кемлівасць; а *nimble mind / imagination* – шустры розум / уяўленне.**

У ад'ектыўнай пары *хісткі* – *shaky* засведчана тоеснасць другасных ментальных ЛСВ 'ненадзейны, няпэўны; малапераканальны', 'uncertain or questionable, not reliable' – 'няпэўны, сумнеўны, ненадзейны': ***хісткія доказы; хісткая здагадка; затуманеная, хісткая свядомасць; very shaky arguments* – хісткія аргументы; *thoroughly shaky evidence* – цалкам хісткія доказы; *shaky principles* – хісткія прынцыпы; *shaky memory* – хісткая памяць [=яго часта падводзіць памяць].**

У выніку з 25 беларускіх лексічных адзінак другасныя ментальныя ЛСВ утварыліся ў 25. У англійскай мове з 27 лексічных адзінак другасныя ментальныя ЛСВ актуалізаваліся ў 24 лексічных адзінаках. Выпадкі тоеснасці паміж лексічнымі адзінакамі абедзвюх моў засведчаны ў 16 ад'ектыўных парах беларускай і англійскай моў. Назіраецца семантычныя безэквівалентнасць, калі другасныя ментальныя ЛСВ не ўтварыліся ў англійскіх адпаведніках *flap-eared, lop-eared, headless*. Адносіны безэквівалентнасці таксама засведчаны ў 4 ад'ектыўных парах (*хворы* – *sick, шалёны / ашалелы* – *rabid, галавасты* – *big-headed, багаты* – *rich*). Частковая суаднесенасць засведчана ў прыметніках *сляпы* – *blind, вар'яцкі* – *mad / insane / crazy*.

REFERENCES

1. *Kupina, N. A.* Konnotativnost' v semanticheskoy gruppe nazvanij lica / N. A. Kupina, M. F. Skornyakova // Klassy slov i ih vzaimodejstvie: mezhvuzovskij tematiceskij sbornik. – Sverdlovsk, 1979. – S. 92–108.
2. *Bulgucheva, S. A.* Prilagatel'nye nefizicheskoy karakteristiki cheloveka v sovremennom russkom yazyke : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / S. A. Bulgucheva. – Moskva, 2004. – 207 l.
3. *Katermina, V. V.* Nacional'no-kul'turnaya specifika obraza cheloveka (na materiale russkogo i anglijskogo yazykov) : dis. ... d-ra. filol. nauk : 10.02.19 / V. V. Katermina. – Volgograd, 2005. – 339 l.
4. *Lavrova, L. V.* Leksiko-semanticheskie gruppy slov, karakterizuyushchih cheloveka : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / L. V. Lavrova. – Saratov, 1984. – 225 l.
5. *Puchkova, A. V.* Semantika anglijskih ad'ektivnyh naimenovanij v aspekte vzaimodejstviya sistemnyh i funkcional'nyh harakteristik : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / A. V. Puchkova. – Moskva, 1984. – 203 l.
6. *Solovar, V. N.* Nominacii cheloveka po vnutrennim parametram (na materiale kazym'skogo dialekta hant'jskogo yazyka) / V. N. Solovar, E. S. Moldanova // Vestn. ugrovedeniya. Filologiya. – 2011. – № 3 (6). – S. 33–37.
7. *Hutova, E. R.* Sravnitel'no-sopostavitel'noe issledovanie prilagatel'nyh moral'noj ocenki cheloveka v raznosistemnyh yazykah: na materiale russkogo, anglijskogo i kabardino-cherkesskogo yazykov : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.20 / E. R. Hutova. – Nal'chik, 2006. – 196 l.